
PŘEDMLUVA

Na obou stranách hranice - kulturní dědictví a identita Těšínského Slezska

Když vyslovujeme „Těšínské Slezsko“, ne vždy mluvíme o stejné věci. Pro dějepisce má tento název jiný význam než pro zeměpisce, ještě odlišně jej chápe sociolog, etnograf, etnolog nebo antropolog. Co tedy znamená Těšínské Slezsko /polsky „Śląsk Cieszyński“/? Máme na mysli nezvykle krásný region, jak je všeobecně označováno těšínská země? Tak krásný a lidem přívětivý kousek země, který před 1200 lety natolik uchvátil tři polská knížata Leszka, Bolka a Cieszka, že se z důvodu svého setkání radostně rozhodli založit město Cieszyn /česky „Těšín“/? A co znamená název Těšín? Spanilé město kdysi nazývané Malou Vídní? To krásné Těšínské Slezsko a jeho hlavní město Těšín jsou už minulostí, mýtem. Není jedno Těšínské Slezsko a jeden Těšín – a to už 90 let, protože tehdy byl region po dlouhých přích rozdělen mezi dva státy Polsko a Československo, které nebyly s podmínkami rozdělení spokojené. I když z pohledu zeměpisu a dějepisu můžeme mluvit o jednom Těšínském Slezsku nyní se rozkládajícím na obou stranách polsko-české hranice, tak přece jenom kulturní ukazatelé nařizují, abychom mluvili o dvou těšínských zemích, které určité vlastnosti spojují, ale mnohem více je toho dělí. Po rozdělení těšínské zemi se název Těšínské Slezsko dochoval pouze pokud jde o polskou stranu regionu. Na české straně se mluví o českém Slezsku nebo Těšínsku, avšak kousek této části Slezska zahrnující dva okresy obydlené velkými seskupeními Poláků, je nazýván hlavně v Polsku Záolším /polsky „Zaolzie“/.

Těšínská země vždy byla považována za „pohraničí“. Vždy se rozprostírala a i dnes se rozprostírá na pomezí států, národů, kultur a náboženství, co se odráží v současném charakteru země, který byl utvářen polskými, českými, německými, slovenskými, rakouskými a dokonce i maďarskými vlivy. V zeměpisném i společenském prostředí tohoto pohraničí dochází neustále ke kulturním střetům, pronikání kulturních hodnot a vzorů z jedné skupiny do druhé, výměny způsobu života a také často k rivalitě mezi těmito způsoby, hodnotami a vzory. V důsledku procesu směšování se kultur po mnoho staletí se na Těšínském Slezsku uformovala specifická kultura se synkretickými vlastnostmi, která obsahuje různé prvky – kdysi byly „cizí“ a nyní jsou adoptované do domácí kultury a jsou tedy „vlastní“. Stalo se tak i přes skutečnost, že polsko-česká hranice táhnoucí se středem regionu byla vždy nepřístupnou hranicí – až do začátku 90tých let XX. století to byla hranice uzavřená, neprodyšná, což znamenalo, že její překročení patřilo k vyjímečným situacím a vyžadovalo překonání četných překážek. Dlouhá léta izolace způsobily, že se dvě strany hranice – Poláci a Češi – od sebe

odvrátily a po několik desítek let nemohla být o jakékoliv spolupráci na česko-polském pohraničí vůbec řeč. Někdy se říká, že hranice nejenom dělí, ale také určitým způsobem spojuje dva společenské a kulturní organismy. Avšak polsko-česká hranice po několik desítek let pouze rozdělovala, její přísnost účinně vedla k přerušení dřívější kulturní jednoty této části Slezska, jehož obyvatelé sice nyní zkoušejí – i když ještě zatím dost nesměle a s určitým odstupem od sebe – vázat tyto potrhávané nitě, ale musí se smířit s faktem, že návrat k dřívější jednotnosti Těšínského Slezska není možný. Na obou stranách hranice se vytvořily odlišné společnosti s různými systémy hodnot, normami a způsoby života. Pouze v jazyku a těch životních oblastech, které odkazují na tradici, je možno objevit dozvuky někdejší jednoty.

Stávající procesy probíhající na polsko-českém pohraničí a jejich dynamika jsou závislé na mnoha různorodých faktorech z minulosti i přítomnosti. Jejich podrobná klasifikace není možná, ale lze se pokusit určit podmíněnosti, které můžeme vzít v potaz jako ty, které v největším rozsahu ovlivňují to, co se nyní odehrává na všech etnických, národnostních a státních pohraničích, včetně polsko-českého pohraničí na Těšínském Slezsku. Tyto podmíněnosti vyplývají jak ze situace, v jaké fungoval v minulosti a funguje nyní tento region, tak i ze situace, v jaké se nachází současný svět.

1. Obyvatelé Těšínského Slezska žijí v několika dimenzích pohraničí. Zaprvé bydlí na pohraničí mezi dvěma státy a národy, takže v prostoru, ve kterém dochází k pronikání kulturních vzorů, systémů hodnot, životních způsobů a stylů z jedné strany hranice na druhou. Zadruhé, každý den žijí v oblasti náboženského pohraničí, které vyplňují vzory originální, hlavně katolicko-evangelické náboženské kultury. Na Těšínském Slezsku žije několik desítek tisíc luteránů – nejpočetnější společenství luteránů v Polsku. Pouze zde je možno najít vesnice, kde mezi obyvateli převažuje většina osob protestantské víry v jejich četných obměnách.
2. Složitost vlivů tohoto druhu způsobuje, že totožnost obyvatelů pohraničí je taková, jako jejich kultura: složitá, nestejnorodá, sestavovaná z bohatého materiálu, a navíc neustále obnovovaná v takovém rytmu, v jakém se mění a vyskytují nové společensko – kulturní procesy na pohraničí.

Na pohraničích se vytváří druh člověka pohraničí se specifickým společenským povědomím a jednotkovou identitou. Sdílí kulturní život dvou nebo více společenství. Někdy mění národní příslušnost¹.

Je to člověk jakoby vnitřně roztržený, který se často nedokáže rozhodnout mezi různými způsoby života, který však v socializačním a výchovným procesu získává dovednosti svobodného pohybu ve dvou nebo více kulturách, vybírání si z nich různých prvků pro konstruování své identity. Kulturní valence lidí pohraničí, čili jejich pocit zvláštní blízkosti s národní kulturou a jednoduchost používání jejich obsahů a vzorů jak v každodenním životě, tak i v situacích výjimečných², se stává dvojí a ani jejich národní identita není sourodá. Použijeme-li metaforu, takoví lidé vždy žijí na hranici, vždy se pro někoho stávají jiní, často cizí a vystavení na odlišnost a cizost ostatních. Takže se objevil nějaký „nový“, bezpochyby „cizokrajnosti“³ poznamenaný člověk obdařený novou identitou – nesourodou, složitou, zformovanou dvěma stranami nějaké hranice.

1 A. Sadowski: *Pogranicze polsko-białoruskie: tożsamość mieszkańców*. Białystok 1995, s. 46.

2 A. Kłosowska: *Kultura. V: Encyklopedia socjologii*. Warszawa 1999, s. 107.

3. Neustálé se mění společenská a kulturní souvislost, ve které se formuje národní identita současných společenství, což se zejména projevuje v pohraničních oblastech, mnohdy multikulturních. Kdysi byla identita člověka závislá na příslušnosti k určité větší skupině a byla uzavřená v rámci příslušnosti k nějaké třídě nebo národu. Dnes je tato identita uvolněná a multidimenzní, neboť se oslabila síla ovlivňování dědictvím, tradicemi, naopak se posílil pohyb lidí, kteří se určitým způsobem uvolnili od poměrně homogenních společenství, ve kterých byly kulturní vzory předávány z generace na generaci. Tradiční ukazatelé naznačující kam směřujeme ztratily význam a současný svět nám poskytuje velice široký výběr možností kým být, jak tvořit sebe sama a stavět svou identitu³.
4. Dochází k rychlým proměnám významu a funkce hranice. Tento proces se výrazně projevuje zejména v Evropě. Zde hranice – obzvláště mezi státy, které jsou součástí Evropské unie – výrazně ztrácejí svou přisnost, stávají se čím dál tím více otevřené a tím pádem pořád méně nepropustné. Schengenská smlouva, kterou podepsalo v roce 2007 také Polsko a několik jiných států včetně České republiky, dává hranicím přímo symbolický charakter. Takový charakter přijala také polsko-česká hranice. Už tři roky se stává jakoby neviditelná, což znamená, že ji lze překročit aniž by si člověk uvědomil, že přechází z jedné strany na druhou. Zvláštním znakem Střední a Východní Evropy je vznik během posledních let několika nových hranic, kolem kterých se vytvářejí nová pohraničí. V případě Polska se jedná o změny na východním pohraničí po rozpadu Sovětského Svazu a na jižním pohraničí po rozpadu Československa. Zvýšil se počet center působících na tyto oblasti, a co je s tím spojeno, paleta hodnot, kultur a vzorů chování.
5. Na Těšínském Slezsku se zintenzivňují přeshraniční procesy. Přeshraničnost je zde široce chápána jako veškerá mezinárodní komunikace mezi různými státy a národy, ale také kulturami přes jejich hranice. V prostoru evropských pohraničí se objevovaly nové institucionální formy přeshraniční spolupráce ve formě euroregionů. Po několika letech fungování těchto euroregionů, které spoluutvářelo Polsko je možno konstatovat, že dosáhly úspěchu – byly splněny základní cíle, jaké si kladli zástupci lokálních a regionálních samospráv, především v rozsahu vypracování společných postupů řešení problémů a překonávání méně rozvinutých oblastí a obtíží charakteristických pro periferní oblasti. Euroregiony organizují a podporují spolupráci nejenom na hospodářské, ekonomické úrovni, ale také na úrovni společenské a kulturní. Pozorování života na pohraničích dovoluje vyvodit závěr, že euroregiony rozhodně zvýšily dynamický rozvoj těchto oblastí a prolomily jejich periferní charakter. Na polsko-českém pohraničí působí pět euroregionů a jedním z nich je založený v roce 1998 Euroregion „Śląsk Cieszyński–Těšínské Slezsko”, který zahrnuje 60 polských a českých obcí a jehož sídla se nacházejí v Těšíně a Českém Těšíně. Polské a české kanceláře Euroregionu řídí fondy mikroprojektů, o které se mohou ucházet všechny příhraniční bezpříspěvkové organizace, které mají právní subjektivitu. Přeshraničnost přítomná stále více na Těšínském Slezsku spočívá také v tom, že obyvatelé obou stran hranice odvážněji vcházejí se svými obchody a potřebami na tu druhou stranu hranice, zároveň reagují bezchybně a rychle na potřeby jejich obyvatelů.

3 A. Giddens: *Sociologia*. Warszawa 2004, s. 53.

Na druhé straně nejen nakupují, ale také hledají práci, zakládají firmy, pronajímají a dokonce i kupují byty, využívají služby atd. Toto je výsledkem několika let trvání otevřené hranice, ale především členství obou států v Evropské unii a vstupu v roce 2007 do Schenghenské zóny. Tak jako to určují základní pravidla obsažená v úmluvách zakládajících Evropská společenství, dochází na polsko-české hranici k volnému pohybu osob, kapitálu i zboží. Existuje také volnost poskytování služeb, což stále více využívají obyvatelé Polska a Česka, nejenom z příhraničních regionů.

6. Mnoho badatelů spojuje současné, náhlé proměny příhraničních regionů s procesy obecně nazývanými „globalizačními“. Pokud se podíváme na kritéria globalizace, která jsou určovaná znalci této problematiky, najdeme potvrzení dané závislosti. Ve společensko – kulturní oblasti globalizace se sebou přináší neustálé rostoucí pohyb lidí, kteří se svobodněji přenášejí z jednoho společenství do druhého a z jedné kultury do jiné. Identita jednotek a společenských skupin se stává vzhledem k tomu plynulá a multidimenzní, poněvadž dochází k oslabení síly ovlivňování společensko – kulturního dědictví a tradičního, mezigeneračního odkazu kulturních vzorů chování. Hlavními hesly globalizace se staly: svoboda, různorodost, pluralita, mnohovýznamnost, lokálnost, souhlas s multidimenzním člověkem. Současně dochází k zesílení procesu globalizace, neboli vzájemného pronikání toho, co je lokální a univerzální, chápáné také jako proces ochrany lokální kulturní či etnické identity.

V důsledku globalizačních procesů – podle tvrzení znalců této problematiky, v multikulturních společenstvích, jako je třeba Těšínské Slezsko, se obzvláště výrazně projevuje problematika identity jednotek a společenských skupin, které každý den žijí v místě styku dvou nebo více kultur, v neustálém kontaktu s „odlišným“. Členové multikulturních společenství neustále obcují s kulturou částečně odlišnou od jejich vlastní, ve své identitě integrují – často nevědomky – vzory té druhé kultury, které pak realizují v každodenním životě.

Současnost Těšínské Slezsko jako regionu státního, národního a kulturního pohraničí formovaly vlivy z minulosti – originální kulturní dědictví této země. Právě to může být klíčem k vytvoření obrazu, osobité mozaiky individuálních a hromadných, veřejných identit této oblasti. Stojí proto za to najít odpovědi na otázky: jaké vlastní, individuální portréty a obrazy své společnosti budují obyvatelé Těšínské Slezsko na obou stranách polsko-české hranice? Co znamená být těšínským Slezanem, jaké vlastnosti a životní vzorce o tom rozhodují? Jakými postoji se charakterizují obyvatelé těšínské země vůči minulosti svého regionu a jeho tradici? Jakým způsobem dochází k rodinnému předávání regionálních tradic a jaké instituce se o toto předávání zajímají, obzvláště ve vztahu k mladé generaci?

Tyto otázky si položili badatelé ze Slezské univerzity, Katedry etnologie a vzdělávacích věd nacházející se v Těšíně a z organizace Kongres Poláků v České republice. Rozhodli se společně vytvořit projekt *Kulturní dědictví jako klíč k identitě obyvatel polsko-českého pohraničí na Těšínském Slezsku. U příležitosti 1200 let Těšína*, který získal akceptaci, a v souvislosti s tím finanční prostředky pro uskutečnění z Evropského fondu regionálního rozvoje (EFRR) prostřednictvím Euroregionu „Śląsk Cieszyński – Těšínské Slezsko“. Výsledkem těchto výzkumů je tento svazek – soubor zajímavých příspěvků, které zahrnují různorodé oblasti života polsko-českého pohraničí a mají

svůj původ v různých oblastech vědy a které jsou spolehlivým základem pro poskytnutí odpovědí na problémové otázky.

Program rozborů vedených etnology, antropology, historiky, sociology, pedagogy, politology a jazykovědci zahrnoval tuto problematiku:

- kulturní kapitál měst pohraničí,
- identita obyvatel Těšínského Slezska na obou stranách hranice, její projevy, podmíněnosti a proměny,
- současné reminiscence minulosti: konfliktů, sporů a antipatií,
- etnické stereotypy,
- náboženská diferenciacie těšínské země jako specifický rys její multikulturnosti,
- mezikulturní vzdělávání na Těšínském Slezsku a jeho výhled do budoucna,
- kultura pohraničí. Tradice a lidové umění jako společné dědictví rozdělení země.

Předáváme Čtenářům důležitou publikaci. Na jedné straně ukazuje všechny směry, motivy a oblasti, v jakých těšínské vědecké prostředí spolu s partnery z jiných středisek v Polsku a České republice vede v poslední době výzkumy v rozsahu minulosti, přítomnosti a procesů proměn polsko-českého pohraničí na Těšínském Slezsku. Na straně druhé může být tato publikace zdrojem solidních vědomostí, podpořených empirickými výzkumy, týkajících se různých oblastí života obyvatel hranic rozděleného Těšínského Slezska, a také toho, co si oni sami myslí o sobě, o svých sousedech z té druhé strany a jak si představují budoucnost své malé vlasti.

Halina Rusek